

DIRECȚII NOI ÎN CERCETAREA BIOGRAFICĂ

Așa cum observa Pierre Bourdieu¹, biografia este una din acele noțiuni ale simțului comun care au intrat prin contrabandă în universul savant, mai întâi la etnologi și mai recent la sociologi.

Lucrarea *Țăranul polonez în Europa și America* a lui W. I. Thomas și Fl. Znaniecki publicată în 1918 la Boston² reprezintă primul document biografic care s-a bucurat de o largă atenție în sociologie. Departamentul de sociologie al Universității din Chicago a dezvoltat puternic această perspectivă în anii 1920, astfel că fondată teoretic pe psihologia socială a lui Georges Herbert Mead și recomandată de Ernest W. Burgess, metoda biografică a cunoscut o mare popularitate.

George Herbert Mead³ consideră că realitatea vieții sociale este un schimb de simboluri semnificative în cursul căruia persoanele schițează acțiuni și apoi ajustează și reorientează activitatea lor în funcție de răspunsurile (reale sau imaginare) pe care ceilalți le-au făcut la aceste acțiuni. Formarea unui act individual este un proces în care conduita este continuu remodelată pentru a ține cont de așteptările celorlalți, exprimate în situația imediată sau anticipată de actor. Activitatea colectivă desemnată prin concepte ca „organizare” sau „structură socială” se construiește pornind de la un proces continuu de ajustare reciprocă a acțiunilor tuturor actorilor implicați. Procesul social nu este deci un joc imaginar al unor forțe invizibile sau o rezultată a interacțiunii multiplilor factori sociali, ci este un proces observabil de interacțiune simbolic mediatizată.

Preocupări pentru promovarea biografiei sociale s-au manifestat și la sociologii români, cu totul remarcabil fiind interesul marelui sociolog Traian Herseni.

Și totuși în sociologia mondială, ultimii 40 de ani au fost marcați de importanța crescândă a cercetării transversale. Metoda cercetării biografice aproape a dispărut de pe scena sociologică de după al doilea război mondial. Metodele și tehnicile de cercetare științifică actualmente în vogă care își au originile în modelul experimentului controlat, au neglijat metoda biografică. Optica transversală predominantă a condus la anchete de conjunctură imediată pe eșantioane numeroase analizabile cu ajutorul modelelor multivariate care consideră anumite variabile ca funcție de

¹ Pierre Bourdieu, *L'illusion biographique*, în „Actes de la Recherche en Sciences Sociales”, nr. 62/63, p. 69, Paris, iunie 1986 — tradus în limba română în *Cercetări contemporane de sociologia culturii, Iluzia biografică*, Mihai Dinu Gheorghiu, Universitatea Al. I. Cuza, Centrul de științe sociale, p. 79, Iași, 1988.

² William I. Thomas și Fl. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group*, 5 vol., Boston, 1918—1920.

³ George Herbert Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago, The University of Chicago Press, 1934.

alte variabile. Această viziune funcționalistă și cauzală a condus la izolarea și studierea separată a fenomenelor sociale: sociologia muncii, sociologia familiei etc. Critica acestor concepții reducționiste a adus ruperea cu viziunea transversală și abordarea fenomenelor în interacțiunile lor. Singura sursă de date care răspunde acestor cerințe și sesizează înlănțuirile între diversele aspecte ale vieții indivizilor este biografia. Metoda biografică îndeplinește funcții și are avantaje incontestabile în verificarea practică a teoriilor cu valențe de generalizare științifică și în abordarea largă a domeniilor învecinate, fiind singura metodă care poate da sens noțiunii de „derulare a proceselor”, permițând studiul funcționării proceselor atât de interesant pentru sociologie.

Metoda biografică, descriind secvențele cruciale ale interacțiunilor în care direcții noi de acțiune colectivă și individuală sînt forjate, înlesnind apariția unor noi aspecte ale personalității, este singura care dă o bază concretă imaginii noastre despre procesul social și permite verificarea de ipoteze, clarificarea unor aspecte și reorientarea cercetării.

Numai înțelegerea complexității demersului științific poate reda sociologilor sensul valcii și avantajele multiple ale metodei biografice.

Numite și istorii de viață, biografiile au privilegiul de a fi succesiuni longitudinale de evenimente constitutive ale vieții, evenimente considerate ca istorie în raport cu spațiul social în care se împlinesc. Ele conduc la construirea noțiunii de traiectorie ca serie a pozițiilor succesiv ocupate de un același agent, într-un spațiu el însuși în devenire și supus unor neîntrerupte transformări. Pierre Bourdieu analizînd critic construirea la inițiativa și cu complicitatea cercetătorului a „istoriilor de viață” pe care le numește artefacte socialmente ireproșabile, a explicat: „Evenimentele biografice se definesc ca tot atitea plasamente și deplasamente în spațiul social, adică mai exact în diferitele stări succesive ale structurii distribuției diferitelor specii de capital care sînt în joc în cîmpul considerat. Sensul mișcărilor conducînd de la o poziție la alta se definește, în mod cu totul evident, în relația obiectivă dintre sensul și valoarea în momentul considerat al acestor poziții în sinul unui spațiu orientat. Ceea ce înseamnă că nu se poate înțelege o traiectorie (adică «îmbătrînirea socială» care deși o însoțește, în mod inevitabil, este independentă de îmbătrînirea biologică) decît cu condiția de a fi reconstituit în prealabil stările succesive ale cîmpului în care ea s-a defășurat, deci ansamblul de relații obiective care au unit agentul considerat, — cel puțin într-un anumit număr de stări pertinente —, de ansamblul celorlalți agenți angajați în același cîmp și confrunțați cu același spațiu de relații posibile. Această construcție prealabilă este, de asemenea, condiția oricărei evaluări riguroase a ceea ce se poate numi «suprafață socială» ca descriere riguroasă a «personalității» desemnate prin numele propriu, adică ansamblul pozițiilor simultan ocupate la un moment dat de către o individualitate biologică, social instituită, acționînd ca suport al unui ansamblu de atribute și de atribuții apte a-i permite să intervină ca agent eficient în diferite cîmpuri”⁴.

⁴ Pierre Bourdieu, *L'illusion biographique* în „Actes de la Recherche en Sciences Sociales”, nr. 62/63, p. 71, Paris, iunie 1986 — tradus în limba română în *Cercetări contemporane de sociologia culturii*, „Iluzia biografică”, Mihai Dinu Gheorghiu, Universitatea Al. I. Cuza, Centrul de științe sociale, p. 83—84, Iași, 1988.

Biografia individuală considerată ca un proces complex este singura unitate de analiză care a permis studiul celor două aspecte fundamentale în demografie: analiza interacțiunii între fenomene demografice și analiza eterogenității grupurilor umane, probleme rămase inabordabile cîta vreme demograful a utilizat statisticile obișnuite publicate de starea civilă și registrele de populație. Metoda cercetării de triplă biografie: familială, profesională și migratorie elaborată de Daniel Courgeau și Eva Lelièvre la Institutul Național de Studii Demografice Paris⁵ reprezintă o contribuție cu certă valoare teoretică și practică la dezvoltarea metodei biografice. Ancheta „Tripla biografie” efectuată la I.N.E.D. sub conducerea lui D. Courgeau are două merite incontestabile: pe de o parte chestionarul standardizat este longitudinal și prin urmare înregistrează toată succesiunea serviciilor avute, toată seria evenimentelor demografice și toate traiectoriile de migrație, iar pe de altă parte D. Courgeau fiind un expert în analiza de date a pus la punct metode de analiză statistică-matematică bazate pe diverse tipuri de modele și teste statistice folosind experiența colectivă și infrastructura de care beneficiază I.N.E.D.-ul. Reprezentînd o cotitură în lunga istorie a cercetărilor empirice asupra mobilității sociale, cercetarea de tripla biografie identifică obiectul de studiu al sociologului și demografului: analiza istoriei de viață, evidențiînd complementaritatea cercetărilor demografice și sociologice. Măsurînd interacțiunile între diverse fenomene ale vieții unui individ, demografia ajută sociologia în sesizarea și cercetarea dinamicii biografice implicate în aceste evenimente.

Pe baza anchetei de triplă biografie se realizează analiza longitudinală (folosind datele din biografiile individuale) a interacțiunilor dintre fenomene demografice, sociale și economice, avînd în vedere eterogenitatea populațiilor. Ancheta biografică longitudinală, respectiv analiza longitudinală a structurilor familiale are avantajul că permite studiul familiei în dinamica sa și plasarea mobilității umane într-un cadru mai general.

Un individ o dată născut, existența sa poate urma o mare varietate de traiectorii care nu sînt egal probabile. Biografia unui individ poate fi astfel definită ca rezultatul unui proces stochastic complex care se desfășoară în cursul timpului dar situat în condiții istorice, geografice, economice și sociale date, asupra cărora vor influența diversele caracteristici ale mediului în care individul trăiește. În timp individul va cunoaște succesiv diverse evenimente al căror tip poate fi diferit și va fi supus unor condiții exterioare variabile. Analiza își propune să evidențieze cum un eveniment din existența individului poate influența asupra restului vieții sale și cum anumite caracteristici pot determina un individ să se comporte diferit de altul. Considerînd societatea ca un sistem deschis și în evoluție perpetuă, analiza situează fiecare individ în diversele sisteme de relații mai mult sau mai puțin dezvoltate: sistemele familial, economic, politic, religios, educativ, asociativ, și informal, proprii grupurilor și societăților considerate. Interacțiunea între aceste diverse tipuri de implicații va antrena un spațiu și un timp proprii fiecărei situații. Prin analiza de bio-

⁵ Daniel Courgeau et Eva Lelièvre, *Analyse démographique des biographies*, Paris, Editions de l'I.N.E.D., 1989.

grafii se încearcă situarea acestor schimbări în traiectoria de timp și spațiu a indivizilor în cadrul societății lor, respectiv evidențierea modului în care un eveniment familial, economic sau de altă natură pe care un individ l-a cunoscut, va modifica probabilitatea apariției altor evenimente în cursul existenței sale (exemplu : cum căsătoria poate influența asupra carierei profesionale, mobilității spațiale, apariției altor evenimente ca nașterea unui copil sau ruperea de familia de origine). Ajungem astfel la analiza interacțiunilor între fenomene demografice. Înțelegerea comportamentelor unui individ se va face prin istorii petrecute, comportamentele modificându-se în cursul existenței individuale datorită experiențelor personale și achizițiilor succesive.

Analiza nu este deterministă ci probabilistă și evidențiază eterogenitatea populațiilor văzută în dinamică. Individului îi rămâne întotdeauna o marjă de libertate care poate conduce la situații cu totul noi conform cu perspectiva evoluției umanității, ireversibilă în timp. Sintem aici foarte aproape de I. Prigogine, I. Stengers și A. Robbe-Grillet care scriau : „evenimentul crează o diferență între trecut și viitor. El este produsul inteligibil al unui trecut din care nu putea fi totuși dedus. El deschide un viitor istoric în care se vor decide insignifianța sau sensul consecințelor sale”⁶, realul este discontinuu, format din elemente juxtapuse fără rațiune, care fiecare este unic și cu atât mai dificil de realizat cu cât apare întotdeauna în mod imprevizibil și aleatoriu”⁷.

Formalizarea analizei de biografie constă în estimarea distribuției probabilităților de traiectorii urmate de o populație dată. Traiectoriile sînt caracterizate prin variabile aleatorii care reprezintă duratele de sejur în diversele stări care le compun. Aceste variabile nu sînt independente și distribuția traiectoriilor pe care vrem să o estimăm rezultă din distribuția lor corelată. O serie de ipoteze stau la baza formalizării teoretice a analizei : fiecare eveniment are o probabilitate de a se produce care se schimbă în timp și se modifică cînd alte fenomene se realizează înaintea apariției sale ; analiza pe subpopulații suficient de omogene pentru a evidenția interacțiunile studiate (observarea unor generații sau cohorte precise) ; datele retrospective care înregistrează numai evenimentele de dinaintea anchetei (troncatura la dreapta) impun o ipoteză implicită pentru obținerea unei estimări corecte a probabilităților : persoanele care nu au cunoscut evenimentele studiate au avut aceeași probabilitate de a le cunoaște în timpul perioadei observate ca și cele care le-au cunoscut (o nouă condiție de omogenitate a subpopulației analizate).

Pentru analiza triplei biografii D. Courgeau a pus la punct o nouă tehnică care permite separarea influenței diversilor factori în maniera modelelor log-lineare⁸.

Eterogenitatea observată și non-observată a populațiilor explică privilegierea de către D. Courgeau a modelelor semiparametrice care iau în considerare în mod egal și simultan eterogenitatea populațiilor și interacțiunile între fenomene. Pentru realizarea analizei datelor biografice

⁶ I. Prigogine et I. Stengers, *Entre le temps et l'éternité*, Paris, Editions Fayard, 1988.

⁷ A. Robbe-Grillet, *Le miroir qui revient*, Paris, Editions de Minuit, 1984.

⁸ Y. M. M. Bishop, S. E. Fienberg et P. W. Holland, *Discrete multivariate analysis. Theory and Practice*, Cambridge, London, The MIT Press, 1978.

un logiciei special a fost dezvoltat la I.N.E.D. de Eva Lelièvre, numit EVACOV și disponibil prin rețeaua ANL (Association National du Logiciel). EVACOV este un program scris în FORTRAN inspirat dintr-un logiciei elaborat de A. Chang, P. Wang și A. Mc. Inntosh din S.U.A.

Diverse alte programe disponibile permit modelizarea și formalizarea parametrică sau semi-parametrică a comportamentelor. Trei tipuri de specificații sînt cele mai utile: funcția de sejur, densitatea de probabilitate și coeficientul instantaneu de împrejurare. Pe baza acestora se calculează o funcție de verosimilitate, iar prin metoda maximului de verosimilitate se estimează parametrii modelului.

Populația cercetării se constituie din persoane aparținînd unor generații precise și situate la intervale de mai mulți ani (grupe de indivizi care au cunoscut diversele evenimente conjuncturale la aceleași vârste).

Baza de sondaj poate fi asigurată prin orice formă de fișiere, liste, care cuprind generațiile respective. Principala condiție a eșantionării este ca planul de sondaj să fie non-informativ, respectiv independent de istoriile de viață ale persoanelor anchetate.

Instrumentul cercetării este chestionarul standardizat longitudinal care cuprinde capitolele: istoria matrimonială; soțul; copiii; originile familiale; cariera școlară; anii petrecuți la părinți; perioadele de activitate și de inactivitate; locuințele succesive; punctele forte ale existenței; motivații.

Limitele chestionarului standard longitudinal ca instrument de observare statistică privesc posibilitățile de explicare a comportamentelor pe baza informațiilor „obiective” asupra traiectoriilor vieții adunate retrospectiv în formă standardizată și limitele istoriilor de viață cuantificate, în analiza societală. Acest chestionar nu permite recoltarea și tratarea de caracteristici psihologice ale individului și sociologice ale grupului și astfel introduce o eterogenitate neobservată care pune numeroase probleme. În sociologie explicarea completă a comportamentelor nu se poate face decît prin luarea în considerare a factorilor obiectivi și subiectivi. În afara caracteristicilor socio-culturale exista motivații și atitudini care sînt dificil de sesizat retrospectiv și devin imprecise odată cu trecerea timpului.

Chiar dacă studiul cantitativ al parcursurilor biografice nu poate satisface toate exigențele teoriilor sociologice, aceasta nu îi diminuează valoarea metodologică pentru ca însăși apariția necesității unor ipoteze privind mobilurile subiective ale actelor va arăta măsura în care factorii socio-culturali condiționează ciclul de viață. În ce privește studiul societăților, deși analiza de triplă biografie nu poate explica toate aspectele, ea are meritul de a descrie procesele de mobilitate socială și spațială în interiorul sferelor sociale distincte și între ele. În fapt biografiile individuale conțin o informație bogată asupra societății care le-a modelat și este modificată de ele. În acest sens chestionarul elaborat de I.N.E.D. poate fi completat cu itemi explicativi și de motivație și adaptat unor cercetări concrete.

În cursul ultimului deceniu, metodele de analiză biografică s-au difuzat rapid în toate domeniile demografiei, favorizate și de dezvoltarea anchetelor restrospective de talia Anchetei Mondiale a Fecundității de la sfîrșitul anilor '70, care au eliberat demografiile de carapacea rigidă a

datelor administrative, de stare civilă și registre de populație. Anchetele biografice au permis abordarea precisă și simultană a două probleme esențiale: eterogenitatea populațiilor și interacțiunea fenomenelor pe care demografia clasică le-a neglijat atâta timp, tratând fiecare fenomen separat și mulțumindu-se să elimine efectele celorlalte fenomene considerate ca perturbatoare.

În comunicarea „*Noi perspective ale analizei biografice*” prezentată în octombrie 1991 la Congresul European de Demografie, D. Courgeau și E. Lelièvre⁹ au abordat unele din problemele rămase încă nerezolvate sau doar parțial rezolvate, care privesc utilizarea de date incorecte și incomplete, de date mai complexe decât cele utilizate în mod obișnuit și o încercare de depășire a interacțiunii dintre fenomene.

Problema datelor incorecte este legată de apelul permanent la memoria persoanelor anchetate în cercetarea retrospectivă, din care rezultă un risc de erori, cu atât mai mare cu cât evenimentele au avut loc la o dată mai îndepărtată. Pentru testarea calității datelor obținute retrospectiv cu Chestionarul 3B a fost realizată o anchetă de control în Belgia, cu ajutorul Departamentului de Demografie al Universității Catolice din Louvain. Pentru 445 cupluri în care cel puțin unul din soți aparținea generațiilor născute între 1933 și 1942, au fost interogați ambii soți simultan în camere diferite, apoi chestionați împreună și folosindu-se de toate documentele disponibile în familie și în sfârșit o a 4-a sursă descriind toate evenimentele s-a constituit prin extragerea datelor necesare din registrele de populație și alte documente administrative. Testele pe cele patru surse de date disponibile pentru aceleași evenimente, evaluând variația estimațiilor obținute pe patru eșantioane a evidențiat concluzii deja anterior relevate, urmare unor teste de control pe eșantioane mai mici: chiar erori importante asupra datării unor evenimente nu modifică sau schimbă puțin ordinea logică în care aceste evenimente s-au produs. „Această ordine este corect memorată, erorile de datare jucând rolul unui zgomot de fond din care se poate extrage o informație coerentă, oricare ar fi sursa utilizată. Memoria pare deci fiabilă, acolo unde analiza o cere. Este totuși preferabilă în toate cazurile, culegerea de informații direct de la persoana care a trăit evenimentul. Când se realizează o anchetă retrospectivă este de asemenea preferabilă culegerea de informații de la femeii sau și mai bine de la soții reuniți încurajându-se confruntarea datelor respective cu toate documentele disponibile în familie”¹⁰.

În cadrul lucrărilor pluridisciplinare cu tema „Cercetări Longitudinale” realizate de grupul format din 19 cercetători din domenii diferite s-a încercat structurarea într-un cadru comun a întregului evantai de lucrări longitudinale¹¹. În condițiile în care același obiect de studiu „istoriile de viață” este în mod diferit abordat și tratat de fiecare disciplină, definiția comună adoptată și-a propus să țină cont de această diversitate: „cercetările longitudinale au drept caracteristică studiul de evenimente sau stări, obiective sau subiective, în succesiunea lor și inter-

⁹ Daniel Courgeau et Eva Lelièvre, *Nouvelles perspectives de l'analyse biographique*, comunicare prezentată la Congresul European de Demografie, Paris, 21–25 octombrie 1991.

¹⁰ *Idem* nr. 9, p. 3–4.

¹¹ D. Courgeau et E. Lelièvre, *Approches longitudinales in Interrogations et parcours sociologiques*, sous la direction de François Stendler et Patrick Watier, Editions Meridiens Klincksieck, Paris, 1991.

acțiunile lor în raport cu un timp definit în mod istoric, intervenite la aceeași entitate (individ, familie, organizație, etc.) în sinul unui grup bine definit (generație, promoție etc.). Cercetările longitudinale trebuie să răspundă unor obiective precise, prin diverse modalități de strângere de date și prin metode de analiză și modele specifice”¹².

Trecerea de la individ la o entitate colectivă la un grup mai complex (menaj sau familie) pare accesibilă specialiștilor ajunși în acest stadiu conceptual. Studiul familiei în perspectivă biografică își propune revelarea logicii influenței pe care cele două straturi le exercită unul asupra celuilalt. Perspectiva biografică va putea evidenția puterea grupului asupra devenirii unui individ și reciproc, modul în care actorul individual poate influența o acțiune colectivă. Această viziune reprezintă o optică diferită de descriere a diverselor tipuri de familii sau studiul evoluției repartiției lor. Cu toate acestea, are puncte comune cu studiul consecințelor demografice ale structurii menajelor și familiei sub două aspecte: schimbările mediului familial al indivizilor în cursul ciclului de viață și reciproc, efectele caracteristicilor menajului și familiei asupra proceselor demografice individuale¹³.

Necesitatea cercetării biografice apare clară în studiul traiectoriilor individuale, în măsura în care ea pare să poată procura o dimensiune fundamentală care scapă colectei de caracteristici individuale: aceea a structurii și impactului său asupra deciziilor individuale. Astfel, migrațiile par să constituie răspunsuri individuale și / sau colective, permițând menajului sau familiei să-și lărgescă spațiul său de viață și să modifice structura activităților sale economice pentru a-și asigura mijloacele de reproducere.

Așa cum sublinia Daniel Courgeau: „În plan formal, analiza interacțiunii între evenimente trebuie regândită în termenii analizei interacțiunii între indivizi pentru studiul unui proces complex în care intervine mai mult de un domeniu”¹⁴. Realizarea unei analize de interacțiune necesită identificarea de fenomene distincte pentru care se testează concurența la momente cheie ale ciclului de viață. În general o analiză de interacțiune nu reușește să identifice decât o puternică influență reciprocă a unui eveniment asupra celuilalt fără să reușească măcar să determine o axă de dependență dominantă. Ne găsim astfel în fața unei dependențe circulare, care nu a putut fi depășită prin analiză. Dar nu trebuie să uităm că înainte de elaborarea conceptului de interacțiune, acest gen de problemă nu putea fi nici măcar identificat în măsura în care fiecare fenomen constituia un obiect de studiu separat, iar influența celorlalte procese era măsurată în absența evaluării proprii sale influențe asupra lor. Existența unor situații mai complexe decât interacțiunea dintre fenomene impune depășirea acesteia și trecerea de la analiza de date individuale la cea de date biografice privind grupuri mai complexe (familie, menaj) și luarea în considerare a interrelațiilor dintre fenomene care depășesc simpla interacțiune.

ANA RODICA BREZEANU-STĂICULESCU

¹² *Idem*, nr. 11, p. 106.

¹³ J. Bongarts, *The formal demography of families and households: an overview*, în „I.U.S.S.P. NEWSLETTER” Nr. 17, 1983.

¹⁴ *Idem*, nr. 9, p. 6.